

«Εκπολιτίζοντας» την «Άγρια Ανατολή»*
 Μαρκ Μαζάουερ, *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ:
 Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*,
 Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, σελ. 727

Ενας τρόπος μελέτης του παρελθόντος είναι η παραγωγή «μονογραφιών» για ολοένα και πιο εξειδικευμένα θέματα από ειδικούς που γνωρίζουν ολοένα και περισσότερα πράγματα για ολοένα και λιγότερα. Ένας άλλος είναι ο συνδυασμός σύνθεσης, ανάλυσης και ερμηνείας για ιστορικά προβλήματα και φαινόμενα που υπερβαίνουν την ιστορία ενός κράτους ή μιας κοινωνίας. Με κάποιες εξαιρέσεις, ποιοτικά άρτιες αλλά ποσοτικά λίγες, η ελληνική ιστοριογραφική παράδοση και πρακτική αποστρέφεται τις συνθετικές προσπάθειες, κι έτσι τα κάπως «μεγαλύτερα» ζητήματα αφήνονται για τις μεταφράσεις έργων ξένων ιστορικών. Αρκετά από αυτά είναι αγγλοσαξονικής προέλευσης, μιας και η αγγλοσαξονική ιστοριογραφική «σχολή» - στον βαθμό που είναι αρκετά συνεκτική και ακατάδεκτη στη σαγήνη άλλων «σχολών» ώστε να μπορεί να απο-

κληθεί έτσι - έχει μακρά και γόνιμη παράδοση στο είδος της αναλυτικής και ερμηνευτικής σύνθεσης.¹

Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της παράδοσης είναι και τούτο το βιβλίο του Μαρκ Μαζάουερ για τη βραχύβια αυτοκρατορία του Χίτλερ, στο οποίο ο Βρετανός ιστορικός εντάσσει το εθνικοσοσιαλιστικό όραμα για την αναδιάρθρωση της ευρωπαϊκής ηπείρου στην κατά αιώνες προγενέστερη λαγνεία της Ευρώπης για ιμπεριαλιστική εξάπλωση και τον έλεγχο εθνών και εδαφών από την Αμερική και την Αφρική ως την Ασία και τα «πιο μακρινά νησιά του Ειρηνικού». Μόνον ο αδαής ή ο κακοπροαίρετος θα εκλάμβανε τη διαπίστωση αυτή ως απόπειρα σχετικοποίησης της εθνικοσοσιαλιστικής μοναδικότητας, η οποία συνίστατο στον φυλετισμό της, στην απόπειρα οικοδόμησης της αυτοκρατορίας του Γ' Ράιχ στην ίδια την Ευρώπη, και «με ιλγγιώδεις

* Ο τίτλος βασίζεται σε μια φράση του Richard Overy από την παρουσίαση του βιβλίου του Μαζάουερ στο *Literary Review* (Ιούνιος 2008), σ. 24-25.

ρυθμούς μέσα σε λίγα μόλις χρόνια» (σ. xxxix).

Βασικός άξονας του βιβλίου, που κινείται σε άνεση, ακρίβεια και χάρη σε πολλαπλά επίπεδα ανάλυσης αλλά με πάντοτε σαφή στόχο και θέσεις, είναι η ταχεία άνοδος και η βίαιη πτώση της εθνικοσοσιαλιστικής αυτοκρατορίας στην Ευρώπη, αλλά και αυτά που έκανε και άφησε όπου απλώθηκε. Κάθε άλλο παρά γραμμική ή προβλέψιμη διαδικασία, η οικοδόμηση αυτής της αυτοκρατορίας συνδύαζε κάποιους γενικούς προγραμματικούς στόχους με τον τυχοδιωκτικό αγνωστικισμό. Έτσι, τον Απρίλιο του 1940 ο δρ Γιόζεφ Γκαίμπελς είπε σε Γερμανούς συντάκτες ότι «αν ρωτήσει κανείς πώς φαντάζεστε τη νέα Ευρώπη, πρέπει να απαντήσουμε ότι δεν ξέρουμε. [...] Σήμερα μιλάμε για Lebensraum. Ο καθένας μπορεί να τον ερμηνεύει όπως θέλει. Όταν έλθει η ώρα, θα ξέρουμε πολύ καλά τι θέλουμε”» (σ. 121)

Όταν ήλθε η ώρα, η οικοδόμηση της αυτοκρατορίας ενείχε τα στοιχεία του αυτοσχεδιασμού, της έλλειψης οργάνωσης και της πολυαρχίας. Ακόμη και η «τελική λύση» του «εβραϊκού ζητήματος», που αποτελούσε τον πιο συνεπή και διαβρωτικό στόχο του Εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, έγινε αργά και άνισα. Τον Νοέμβριο του 1941 ο Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, υπουργός των Κατεχόμενων Ανατολικών Εδαφών του Γ΄ Ράιχ, ενημέρωσε τους Γερμανούς δημοσιογράφους ότι «το Εβραϊκό ζήτημα θα θεωρηθεί λυμένο για τη Γερμανία μόνο όταν ο τελευταίος Εβραίος θα

έχει εγκαταλείψει το γερμανικό έδαφος, και για την Ευρώπη όταν ούτε ένας Εβραίος δεν θα ζει στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ως τα Ουράλια. [...] Είναι ανάγκη να τους αποβάλουμε πέρα από τα Ουράλια ή να τους ξεριζώσουμε με κάποιον άλλο τρόπο.» (σ. 368) Η αντιφατική πολιτική της εξόντωσης των Εβραίων και ταυτόχρονα της δημιουργίας ενός μεγάλου εργατικού δυναμικού για την υλοποίηση του μεταπολεμικού προγράμματος του Γενικού Σχεδίου Ανατολής λύθηκε με τον κυνικό και μακάβριο συνδυασμό της «εξόντωσης διά της εργασίας”» όσων ήταν ικανοί να δουλέψουν, και με τη δολοφονία των υπολοίπων (σ. 379).

Το 1940 η ταχύτατη και απρόσμενη κατάρρευση του Βελγίου, της Δανίας, της Ολλανδίας, της Νορβηγίας και της Γαλλίας μέσα σε λίγους μήνες δημιούργησε σύγχυση σχετικά με την οργάνωση των κατακτημένων εδαφών. Ο Μαζάουερ βλέπει τον Χίτλερ ως αυτό που και ο ίδιος έβλεπε τον εαυτό του – «ως ιδρυτή αυτοκρατορίας»: «Οι ναζί πίστευαν ότι είχε λάχει σε αυτούς να εγκαθιδρύνουν μια αυτοκρατορία που θα τους προβίβαζε σε παγκόσμια δύναμη.» Η αυτοκρατορία ήταν ένα «ιδεώδες» – «μια βίαιη φαντασίωση φυλετικής κυριαρχίας», και το πρότυπο ήταν η Βρετανική Αυτοκρατορία, την οποία οι Εθνικοσοσιαλιστές θαύμαζαν ως το προϊόν της θέλησης και της ικανότητας ενός μικρού έθνους να εξουσιάζει ολόκληρη την ινδική υποήπειρο (σ. 2).

Στο ερώτημα αν ο Χίτλερ σχεδίαζε μια εκστρατεία παγκόσμιας κατάκτη-

σης, ο Μαξάουερ απαντά ότι προτεραιότητα ήταν η Ευρώπη. Ο Χίτλερ και οι Εθνικοσοσιαλιστές οραματίζονταν τη Γερμανία ως μητρόπολη μιας αυτοκρατορίας που θα εκτεινόταν σε ολόκληρη την Ευρώπη αλλά και στις πλούσιες σε πρώτες ύλες αποικίες των Ευρωπαίων στην Κεντρική Αφρική. Επίκεντρο αυτής της αυτοκρατορίας θα ήταν τα εδάφη ανατολικά της Γερμανίας, ένα μέρος των οποίων θα προσαρτώντο στο Ράιχ, ενώ τα υπόλοιπα θα εποίκίζονταν από Γερμανούς· οι αυτόχθονες σλαβικοί πληθυσμοί θα υποδουλώνονταν, οι Εβραίοι και άλλες «κατώτερες» φυλές θα αφανίζονταν. Όσο για τη θέση της δυτικής και βόρειας Ευρώπης σε αυτή την αυτοκρατορία, κάποια κράτη ίσως εξακολουθούσαν να υφίστανται τυπικά, αλλά θα τελούσαν υπό την οικονομική, πολιτική και στρατιωτική επικυριαρχία του Γ' Ράιχ.

Ο Μαξάουερ εξετάζει τις διαφορές στην άσκηση της γερμανικής εξουσίας μεταξύ Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης, όπου στην πρώτη, τουλάχιστον ως την τελευταία φάση του πολέμου, η Εθνικοσοσιαλιστική εξουσία αυτή ήταν λιγότερο βίαιη από ότι στην ανατολή – μολονότι και εκεί υπήρχαν διαφορές, π.χ. μεταξύ πολωνικών εδαφών και Τσεχοσλοβακίας. Το μέτρο ήταν η φυλετική ιεράρχηση των κατακτημένων εθνών. Η Δανία έλαβε έναν βαθμό αυτονομίας, έτυχε μετριοπαθούς μεταχείρισης, και το 1943 στη χώρα έγιναν «εντυπωσιακά ελεύθερες εκλογές» (σ. 103-4)· η Πολωνία καταργήθηκε, και το πρόγραμμα για τους Πολωνούς προέ-

βλεπε οικονομική και βιολογική συντριβή «με εντατικό γερμανικό εποίκισμό». (σ. 213)

Η υλοποίηση του «Γενικού Σχεδίου Ανατολής» προσέκρουσε στις δημογραφικές πραγματικότητες, στις ανάγκες που δημιουργούσε η εξέλιξη του πολέμου, αλλά κυρίως στις εγγενείς αντιφάσεις του Εθνικοσοσιαλιστικού εγχειρήματος. Για τον Χίτλερ ο Κόκκινος Στρατός ήταν μια «Mongolensturm [μογγολική καταιγίδα]», ενώ για τον περίγυρό του η ανθρώπινη ύλη της Σοβιετικής Ένωσης αποτελείτο από «ασπόνδυλο σλαβομογγολικό συρφετό». (σ. 160) Όμως μετά το 1942, καθώς αυξάνονταν οι ανάγκες της Γερμανίας σε έμψυχο δυναμικό, στρατολογήθηκαν «ανατολικοί στρατιώτες», έτσι ώστε στα τέλη του 1942 η μισή σχεδόν δύναμη της 134ης μεραρχίας Πεξικού στο Ανατολικό Μέτωπο να αποτελείται από πρώην Σοβιετικούς αιχμαλώτους πολέμου (σ. 461). Καταστροφική άλλωστε αποδείχθηκε η εγγενής αντίφαση του εγχειρήματος οικοδόμησης μιας φυλετικά «εξαγνισμένης» αυτοκρατορίας. Το βρετανικό πρότυπο βασιζόταν στην ορθολογική διαχείριση πόρων, γεγονός που δεν συμβάδιζε με τη φυλετική διάσταση του πολέμου. Ήδη τον Νοέμβριο του 1941 ο επιθεωρητής οπλισμού της Βέρμαχτ στην Ουκρανία είχε εντοπίσει το πρόβλημα: «Αν εκτελούμε τους Εβραίους, αφήνουμε τους αιχμαλώτους πολέμου να πεθαίνουν και σημαντική μερίδα του πληθυσμού των μεγάλων πόλεων να λιμοκτονεί μέχρι θανάτου, τότε [...] Ποιος εν τέλει θα παράγει οικονομικά αγα-

θά *εδωπέρα*;» (σ. 164) Την απάντηση έδωσαν στελέχη των SS που επέκριναν τον Χίτλερ: «η Γερμανία μπορούσε να πετύχει τη φυλετική καθαρότητα ή την κοσμοκρατορική κυριαρχία, αλλά όχι και τα δύο μαζί» (σ. 318).

Όταν άρχισε η επιχείρηση Μπαρμπαρόσα, η αρχική προσδοκία του Χίτλερ και της Ανώτατης Διοίκησης των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων ήταν ότι και αυτός θα ήταν ένας αστραπιαίος πόλεμος· ο Γερμανικός στρατός δεν ήταν προετοιμασμένος για μακροχρόνια εκστρατεία, την οποία άλλωστε η γερμανική οικονομία δεν μπορούσε να υποστηρίξει, ιδίως μετά την είσοδο των ΗΠΑ στον πόλεμο. Μια από τις συνέπειες ήταν ο θάνατος εκατομμυρίων Σοβιετικών αιχμαλώτων τα δύο πρώτα χρόνια του πολέμου, γεγονός που στέρησε την εθνικοσοσιαλιστική αυτοκρατορία από ένα μεγάλο μέρος της εργατικής δύναμης που αναζητούσε. Ταυτόχρονα, η στυγνή εκμετάλλευση των κατακτημένων εδαφών ενίσχυσε τα αντιστασιακά κινήματα, και η ενίσχυση των αντιστασιακών κινημάτων αύξησε ποσοτικά και ποιοτικά την αγριότητα της καταστολής εκ μέρους των κατακτητών. Η Εθνικοσοσιαλιστική τρομοκρατία, ιδίως στην Ανατολική Ευρώπη, εφαρμόστηκε χωρίς τύψεις και δισταγμούς –π.χ. στη Λευκορωσία, 73 Λευκορώσοι νεκροί για κάθε Γερμανό (σ. 487)– και σε αρκετές περιπτώσεις αποδείχτηκε αποτελεσματική στον περιορισμό ή την εξαφάνιση ουσιαστικής αντίστασης (σ. 471-521, ιδίως 515-521)

Ο Μαζάουερ τονίζει το γεγονός ότι αν και το Γ΄ Ράιχ ήταν ένα απόλυτο και καθαρό εθνικό εγχείρημα, η λειτουργία του διευκολύνθηκε σε μέγιστο βαθμό από πολυάριθμες ομάδες διεθνών συνεργατών και δωσιλόγων, που κίνητρός τους είχαν το κοινό ιδεολογικό φρόνημα ή το συμφέρον ή και τα δύο. Οι πρώτοι άρχισαν να απομακρύνονται όταν απομακρύνθηκε η προοπτική γερμανικής νίκης, αλλά κάποιοι από τους δεύτερους επέμειναν, όπως οι μονάδες των SS που αποτελούνταν από αλλόφυλους και που έπεσαν στους δρόμους του Βερολίνου μαχόμενοι εναντίον του Κόκκινου Στρατού.

Τα δύο τελευταία κεφάλαια του βιβλίου –«Εμείς οι Ευρωπαίοι» και «Η Νέα Τάξη στην παγκόσμια ιστορία»– αξίζει να διαβαστούν παράλληλα με την πρόσφατη εξανηλική διαπραγμάτευση των «πολέμων της μνήμης» και της δημόσιας ιστορίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τον Χάγκεν Φλάισερ². Για τον Μαζάουερ, μια θεμελιώδης συνέπεια της ανόδου και της πτώσης της Εθνικοσοσιαλιστικής αυτοκρατορίας ήταν ο υποβιβασμός της Ευρώπης έναντι της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ για μισό αιώνα, και η έλευση μιας διαφορετικής διεθνούς τάξης· σε αυτήν, τα κέντρα ισχύος βρίσκονταν ολόένα και περισσότερο εκτός Ευρώπης, καθώς η ιδεολογία και η πράξη του εθνικοσοσιαλιστικού φυλετισμού στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου επιτάχυναν την κατάρρευση της φυλετικής, πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας των Δυτικοευρωπαίων έναντι των

ασιατικών και των αφρικανών εθνών, δίνοντας νέα ώθηση στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα του «Τρίτου Κόσμου» (σ. 576-604).

Οι αρετές του βιβλίου είναι πολλές και ο αναγνώστης, ανάλογα με την εξοικείωσή του με την ιστορία της ανόδου και της πτώσης του Γ' Ράιχ, μπορεί να επιλέξει να προβάλει οποιαδήποτε. Εδώ προκρίνονται δύο. Η πρώτη είναι η συνήθης εικονοκλαστική ματιά του Μαζάουερ για «ευαίσθητα» ζητήματα, τα οποία ανατέμνει με διεισδυτικότητα και χωρίς παραχωρήσεις προς τους περιορισμούς που επιβάλλει η πολιτική ορθότητα – όπως όταν γράφει για την επίδραση του γερμανικού εθνικισμού στην «πεισματική επιδίωξη του Ισραήλ να οργανώσει με κρατική πρωτοβουλία ένα “νόστο”, καθώς θεωρούσε τη διαβίωση Εβραίων στο εξωτερικό σαν πηγή εθνικής αδυναμίας, την δε “επιστροφή” τους [στο Ισραήλ] ουσιαστική για την εθνική επιβίωση» (σ. 601).

Η δεύτερη αρετή είναι η εγγραφή του εθνικοσοσιαλιστικού αυτοκρατορικού εγχειρήματος στη «βούληση της νεότερης Ευρώπης για δύναμη» (σ. xxxix), η οποία ανακαλεί τη διατύπωση του A.J.P. Taylor πριν από μισό αιώνα:

Ως υπέρτατος ηγέτης της Γερμανίας, ο Χίτλερ φέρει τη μέγιστη ευθύνη για πράξεις ανυπολόγιστου κακού [...] Η εξωτερική πολιτική του ήταν άλλο ζήτημα. Στόχευε να κάνει τη Γερμανία κυρίαρχη Δύναμη στην Ευρώπη, και ενδεχομένως, μακροπρόθεσμα, στον κόσμο. Και άλλες Δυνάμεις έχουν επιδιώξει, και εξακο-

λουθούν να επιδιώκουν, παρόμοιους στόχους. Και άλλες Δυνάμεις μεταχειρίζονται μικρότερες χώρες ως δορυφόρους τους. Και άλλες Δυνάμεις επιδιώκουν να προστατέψουν τα ζωτικά συμφέροντά τους με την ισχύ των όπλων. Στις διεθνείς υποθέσεις το μόνο πρόβλημα με τον Χίτλερ ήταν ότι ήταν Γερμανός.³

Ο Μαζάουερ συμφωνεί: «Από αυτήν τη σκοπιά, είχε δίκιο. Ο Τέυλορ χλεύαζε όσους περιέγραφαν τον Γερμανό δικτάτορα σαν έναν άνθρωπο μοναδικής κακίας. Εκείνο όμως που έχει σημασία στον Χίτλερ δεν είναι η κακία του· είναι η προσήλωσή του στον βιολογικό ρατσισμό» (σ. 182). Εξ αυτού και η μοναδικότητα του Εθνικοσοσιαλιστικού εγχειρήματος για τον «εκπολιτισμό» της «Άγριας Ανατολής».

Σημειώσεις

1. Αποτελεί ενδιαφέρον αντιχείμενο μελέτης γιατί τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα η «αγγλοσαξονική» ιστοριογραφική «σχολή» ταυτίζεται με το έργο και τους αναλυτικούς και μεθοδολογικούς προσανατολισμούς των πολιτικών επιστημόνων Στάθη Ν. Καλύβα και Νίκου Μαραντζίδα.

2. Χ. Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης: ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος στη δημόσια ιστορία* (Αθήνα: Νεφέλη, 2008).

3. A.J.P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, Penguin, London [1961, 1963], 1964, σ. 27.

Θανάσης Δ. Σφήκας